

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De passage naar Europa : geschiedenis van een begin

van Middelaar, L.J.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Middelaar, L. J. (2009). *De passage naar Europa : geschiedenis van een begin*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

In een beroemde passage aan het slot van *De heerser* (1513) stelt Machiavelli dat de wereld noch volledig door de grillen van het toeval wordt geleid noch geheel door de menselijke vrije wil, maar ‘dat het lot de helft van onze zaken in handen heeft en de andere helft, of bijna, aan onszelf overlaat’. Hij vervolgt: ‘En ik vergelijk het lot met een van die woeste rivieren die in hun gramschap hele vlakten onder water zetten, bomen ontwortelen en gebouwen omverwerpen, en op één punt een stuk grond meesleuren om het ergens anders weer achter te laten: iedereen gaat voor hen op de vlucht en wijkt voor hun geweld zonder er ook maar iets tegen te kunnen doen. Maar het feit dat die rivieren zo zijn betekent niet dat men in perioden van rust geen voorzorgsmaatregelen kan nemen door het aanleggen van beveiligde plaatsen en dijken, zodat het water, als het weer gaat wassen, ofwel door een kanaal kan afvloeien ofwel minder tomeloos en schadelijk zal zijn.’¹⁹⁸

Dit inzicht van Machiavelli en enkele van zijn tijdgenoten betekende een breuk met het verleden. Het middeleeuwse christendom kende weinig betekenis toe aan het aardse verkeer tussen mensen en heersers. Wat telde was het zielenheil in relatie tot de eeuwige God. De geschiedenis met haar toevalligheden was ondergeschikt aan de eschatologie. Profeten die in natuurrampen of actuele politieke gebeurtenissen – zoals de plundering van Rome in 410 – de hand van God zagen, waren ketteren. God stond buiten de tijd. Hoogstens kon men zeggen dat de goddelijke Voorzienigheid rampzalige gebeurtenissen over de mensen zond om hun geloof te beproeven. Wie niet geloofde zag de heerschappij van een blind noodlot, de absurditeit van de Fortuin.

In de Renaissancedagen van Machiavelli scheen het noodlot dringend grip op de historische werkelijkheid te krijgen. Oorlogen en onheil teisterden het Italiaanse schiereiland. De inval van de Franse koning in 1494 had de machtsbalans tussen de Italiaanse staten verbroken. Machiavelli, in de jaren 1498–1512 een hoge ambtenaar van de Florentijnse republiek, schrijft over ‘de geweldige veranderingen die men dag in dag uit om zich heen ziet plaatsvinden en waarvan men tevoren niet het minste vermoeden had.’¹⁹⁹ Wanneer elke dag nieuwe rampen je land raken dient de fortuin in toom gehouden. Machiavelli onderzocht daartoe in *De heerser* en de *Discorsi* wat in tal van historische en eigentijdse situaties – alleenheerschappij en republiek, oorlog en vrede, stichting en wetgeving – de verstandigste politieke handelwijze was. Het is mogelijk, zoals een hedendaagse commentator toonde, deze gedachten te systematiseren tot aanbevelingen voor de omgang met de historiciteit.

De tijd regeert ons leven. Volgens Machiavelli is het echter niet de noodzakelijke tijd van de theologie of de gelijkmatige tijd van de natuurkunde, maar de tijd als stroom van toevallige gebeurtenissen. De geschiedenis kent geen plan, geen logica. Gebeurtenissen onderhouden slechts één onderlinge relatie: voor en na, antecedent en consequentie. Elke nieuwe gebeurtenis kan alle vorige veranderen, in een nieuw licht zetten. Vandaar dat de tijd ‘de vader van alle waarheid wordt genoemd.’²⁰⁰ De grootte van een gebeurtenis ligt voor Machiavelli in haar gevolgen.

De moeilijkheid voor mensen en staten is dat zij niet aan de kant staan maar zich *in* de stroom bevinden. Ze maken zelf deel uit van tal van ketens van gebeurtenissen en moeten er tegelijk een draai aan geven. Machiavelli wil weten hoe politici, de blik stroomopwaarts gericht, kunnen anticiperen op acute of toekomstige gebeurtenissen. Net als in de geneeskunde of het recht vraagt dit om oordeelskracht, vooruitziendheid en alertheid. Soms komen gebeurtenissen in constellaties en zijn er patronen in te ontwaren. Zekerheid is er evenwel nooit; pas achteraf weet je of je juist hebt gehandeld.

De Fortuin is voor Machiavelli geen door God gezonden beproeving, maar veeleer te behandelen als tegenstrever of partner in de wereld der gebeurtenissen. Ze lijkt op een tijdelijke *bezoekster*, wier komst moeilijkheden met zich meebrengt, maar ook

mogelijkheden schept. Het Rad van Fortuin gaat sneller draaien, de stroom gebeurtenissen zwelt aan. Het vermogen met de bezoekster te dealen noemt Machiavelli *virtù*, de deugd. Het is bij hem een louter politiek begrip, een combinatie van intelligentie en daadkracht, ontdaan van morele en theologische connotaties. Drie fasen onderscheidt hij in de omgang met de Fortuin: lang tevoren, bij haar komst, na haar vertrek.

Eerste fase, de voorbereiding. Aangezien de Fortuin een vloed is kun je tevoren dijken en dammen bouwen. Legeraanvoerders bijvoorbeeld moeten zorgen dat hun leger gedisciplineerd en goed georganiseerd is; ‘zelden is de fortuin dan ongunstig’.²⁰¹ In staatszaken is het belangrijk over een goede grondwet te beschikken, die toekomstige schokken kan opvangen. De goede politicus is in staat korte-termijnvoordelen te offeren aan lange-termijnplanning. Ook moet hij voortdurend op de uitkijk staan en elk moment bezoek verwachten.

Tweede fase, Fortuna’s komst. De beste handelwijze verschilt per situatie; flexibiliteit is een pre. In de kern zijn er drie mogelijkheden. Ten eerste kun je platliggen en niets doen, wachten tot de gast vertrekt om de zaak weer onder controle te nemen. In sommige gevallen oogst je er succes mee, al is het riskant de fortuin vrij spel te geven en zul je nooit als held worden geëerd. Ten tweede kun je proberen de fortuin te gebruiken, de gebeurtenissen bij hun staart te grijpen en ervan te profiteren. Dit vereist groot inzicht in de situatie als geheel, in wat er nog te verwachten is. Daartoe kun je het beste eerst ‘op tijd spelen’, de gebeurtenissen van een afstandje bezien en dan ernaar handelen. Ten derde kun je proberen de fortuin te snel af te zijn door zelf in de aanval te gaan, door haar proberen te grijpen voor ze jou grijpt. Dan komt het aan op snelheid, brutaliteit, doortastendheid. Gevaarlijk, maar Vrouwe Fortuna bezwijkt soms voor stoere lef. Wat je evenwel in geen geval kunt doen is de gebeurtenissen negeren of frontaal tegen de stroom ingaan. De illusie buiten de tijd te leven leidt tot rampen.

Derde fase, na Fortuna’s vertrek. Hier is gelijkmoedigheid de beste karaktertrek: ‘Sterke staten en uitnemende persoonlijkheden bewaren bij elke wending van de fortuin dezelfde instelling en dezelfde waardigheid’.²⁰² Zij weten hoe wispelturig het lot is. Daarentegen worden zwakkere geesten door het lot veranderd: vol zelfliefde als het hen omhoog brengt, vol zelfmedelijden als ze beneden liggen.

Met deze adviezen voor succes in de wereld van de gebeurtenissen bewerkstelligt Machiavelli een intellectuele omwenteling. Hij weigert te aanvaarden dat God of de Fortuin alles bepalen en toont hoe mensen of staten hun lot deels in eigen hand kunnen nemen. Hij weet dat alle menselijke instituties aan de slijtage van de tijd onderhevig zijn en zoekt manieren om ze in stand te houden. Voor staten is ‘wijs intern beleid’ een aanbeveling maar ook ‘een voorval van buiten’ kan de mensen wakker schudden.²⁰³ Uit de ervaring van de Griekse stadstaten, de Romeinse republiek en zijn eigen Florence put hij moed om tegen de theologen in een plaats op te eisen voor het *vivere politico*, het vrije publieke leven. Ondanks zijn duistere reputatie getuigt Machiavelli’s denken dus van een hoge politieke moraal.* Om een goed mens en politicus te zijn dient men in de tijd te stappen, de contingentie van de gebeurtenissen te aanvaarden en verantwoordelijkheid voor de open toekomst te nemen. Dit vereist vooruitzien, zich voorbereiden – en het besef dat je altijd kunt worden verrast.

‘Events, dear boy, events.’

* Het imago van *De heerser* doet geen recht aan deze hoge morele inzet. Naar Machiavelli’s opvatting heeft juist het christendom, dat mensen uitnodigt op het leven na de dood te wachten en zich lijdzaam in plaats van daadkrachtig te tonen, ‘de wereld uitgeleverd aan schandelijke individuen’, die ‘onbekommerd hun gang kunnen gaan, want ze zien dat de mensen teneinde de hemelse zaligheid te verwerven er eerder op bedacht zijn klappen te incasseren dan te vergelden.’ (Machiavelli, *Discorsi*, II.2)

In dit politiek-filosofisch perspectief zou een Europees politiek lichaam bestaan wanneer het historisch handelingsvermogen heeft. Dit deel gaat over de vraag of, en zo ja hoe, een gezamenlijkheid de stroom van de tijd betreedt. Is er een Europa dat antwoord heeft op van buiten komende gebeurtenissen? Hoe reageert het op de bezoekster aan de deur?

Het zijn vragen van ‘grote politiek’: oorlog en vrede, gezag en orde, buitenlandse en binnenlandse veiligheid. Ze staan tegenover de ‘kleine politiek’: de organisatie van het economische leven of de verdeling van welvaart. Grote politiek kan niet over bureaucratische lagen worden uitgesmeerd, aan markt en maatschappij overgelaten of in participerende consensusvorming opgelost. De staat bevindt zich er niet in de coulissen van de handeling, maar op het toneel. Hoge politiek vraagt om eenduidig optreden van een politieke orde jegens machten of personen die *buiten* hem staan en/of hem bedreigen.

Vrouw Fortune kan tal van gedaanten aannemen. Oorlogen, diplomatieke crises, instorting van de munt, vluchtelingenstromen, terroristische aanslagen, milieurampen. Hoe weten we of Europa deze stroom van de gebeurtenissen als gezamenlijkheid betreedt?

De logische toetssteen is een gezamenlijk optreden ten opzichte van de buitenwereld in diplomatieke zin, dus van *andere* politieke ordes. Immers, Europa is een verband van staten die elk zelf voor hun binnenlandse veiligheid zorgen. (‘Nationale veiligheid blijft alleen de verantwoordelijkheid van elke lidstaat’, stelt het recentste Unieverdrag.²⁰⁴) Zelfs wanneer dit zou veranderen, blijft moeilijk te bepalen wanneer de regeringen op eigen titel en wanneer ze namens de gezamenlijkheid handelen. In beginsel kan Europa binnenlandse economische hervormingen, milieuwetgeving of antiterrorismemaatregelen doorvoeren in de mantel van de nationale staat. Naar binnen toe kan de vertegenwoordigingskwestie worden verhuld. Naar buiten toe kan dat niet. Voor een Amerikaanse diplomaat, een Chinese onderhandelaar of een Congolese krijgshoofd maakt het wel verschil of de gesprekspartner namens alle Europese lidstaten spreekt of namens een.

In dit verschil tussen wel en niet ‘namens Europa’ zit precies de meerwaarde. Vandaar dat voor veel politici de eenheid naar buiten het hoogste doel is. ‘Europa moet met één stem in de wereld spreken’, heet het sinds jaar en dag. Voor de analyse is het zinvoller dit om te draaien. Terugdenkend aan het inzicht van Hobbes: ‘A Multitude of men, are made *One* Person, when they are by one man, or one Person, Represented.’²⁰⁵ Het is niet een zwijgend Europa dat één stem kan ontwikkelen, het is in de éne stem, mits gehoord, dat Europa als politiek lichaam gestalte krijgt.

De gezamenlijkheid betreedt de historische stroom niet in één stap maar in twee. Het had in één stap gekund, maar dat lukte niet. Tussen de ene en de andere stap wachtte ze en bereidde ze zich voor. Zodoende valt deze passagebeweging in drieën uiteen: de stichtingsjaren (1950–1957), het verblijf in de Gemeenschap (1958–1989) en de tijd sinds de Val van de Muur (1989–heden).

De openingsstap vond plaats toen zes staten uit het Europese statengezelschap de buitenwereld voortaan in bepaalde opzichten gezamenlijk tegemoet wilden treden. Ze richtten daartoe driemaal een Gemeenschap op: een voor mijnbouw, een voor een leger, een voor een markt. Het Europese leger kwam er niet en toen bleef vanaf 1957 vrijwel alleen de kleine politiek over. Daarmee plaatste de gezamenlijkheid zich in zekere zin buiten de tijd. Toch had deze wachtperiode zijn nut; er was ontwikkeling in de sfeer van de lidstaten. (Een latere waarnemer vergeleek de Gemeenschap met een ‘cocon’, die wacht tot ze een vlinder wordt maar niet weet wanneer dat zal gebeuren.²⁰⁶) Pas in 1989, met de Val van de Muur die het statengezelschap op het continent dooreen schudde, kon de gezamenlijkheid zich niet langer aan de geschiedenis onttrekken. Sindsdien zet ze

de tweede stap, schudt ze de Gemeenschap af en betreedt ze als Unie de stroom van de tijd.

Deze driedelige beweging in Europa's omgang met de geschiedenis doet denken aan de etnologische figuur van de overgangsrite. Een eeuw geleden beschreef de Franse etnoloog Arnold van Gennep in rituelen bij gelegenheden als geboorte, doop, huwelijk, oogst, verhuizing, reis of adoptie gemeenschappelijke elementen. Vanwege hun functie, het vormgeven van een overgang tussen sociale situaties of levensstadia, noemde hij ze *rites de passage*. Van Gennep liet zien hoe deze rituelen in uiteenlopende culturen eenzelfde ceremoniële sequentie kennen. Steeds zijn er drie etappes: het verlaten van de oude status – een tussenperiode – het binnentreden van een nieuwe status. De mate waarin deze aanwezig zijn is niet voor alle overgangsriten dezelfde. Bij eindexamens en (seculiere) begrafenissen ligt de nadruk op het verlaten van de oude wereld, bij doop en troonsbestijging op het binnentreden van de nieuwe, terwijl bij huwelijk of intreding in het klooster de tussenperiode een eigen substantie krijgt, als verloving of noviciaat. Opvallend is ook dat veel sociale overgangsriten (doop, huwelijk, troonsbestijging) gepaard gaan met een naamsverandering.

Een vergelijkbare ceremoniële sequentie doet zich voor bij ruimtelijke overgangen, zoals een grensoverschrijding, door een deur gaan of een verhuizing. Opnieuw constateert Van Gennep een driedeling: vertrek uit de oude wereld – tussenruimte – aankomst in de nieuwe. Voor de tussenruimtes, door hem 'marges' genoemd, valt te denken aan een grenspaal, wachtkamer of drempel. De drempel is een favoriet beeld van de auteur; naar het Latijnse *limen*, drempel, onderscheidt hij preliminaire, liminaire en postliminaire passageriten. De drempel is geen leegte tussen binnen en buiten, tussen voor en na; je kunt er, zowel ruimtelijk als symbolisch gesproken, over struikelen. Het beeld onderstreept de zelfstandigheid van de tussenfase.

Wie op de drempel staat, in een tussenzone van tegelijk 'al wel' en 'nog niet', heeft korter of langer een delicate status; 'hij zweeft tussen twee werelden', aldus Van Gennep.²⁰⁷ De Britse etnoloog Turner, die dit onderzoek hernam, wijst erop dat de tussenwereld vaak wordt geassocieerd met de dood, met onzichtbaarheid, met duisternis of een zonsverduistering. Volgens hem hebben personen en groepen in een liminaire situatie noodzakelijkerwijs ambivalente eigenschappen. Ze vallen buiten de classificaties van het normale leven. De 'drempelmensen', bijvoorbeeld jongemannen in een initiatie of studenten in ontgroening, dragen op hun kleding geen teken dat op hun oude rang of rol wijst, hebben geen bezit en gedragen zich onderdanig. De ongelijkheid en het egoïsme uit het gewone leven zijn tijdelijk opgeheven. Turner is getroffen door hun mix van vernedering en sacrale grootsheid, van homogeniteit en gemeenschapszin. Hij stelt: 'Bij dergelijke rituelen hebben we te maken met een moment 'in de tijd en buiten de tijd', in en buiten de wereldse structuur.'²⁰⁸

Passageriten bewerkstelligen aldus een insnede in de tijd, die een vormverandering in een anders breukloos proces mogelijk maakt en in staat stelt de tijd in een nieuwe gedaante te betreden. Dit inzicht uit de etnologie kan – op zijn minst als metafoor – ook het begrip van Europa's opeenvolgende politieke vormveranderingen verdiepen. Uiteraard is er een verschil tussen enerzijds een individu dat van sociale status verandert en daartoe bewust een al duizenden malen voor hem uitgevoerde ceremonie doorloopt en anderzijds de eenmalige, toevallige, ongeweten veranderingen die een continent doormaakt. Toch gaat het in beide gevallen om symbolische gedaantewisselingen. Dat de leiders de gezamenlijkheid een nieuwe naam gaven – Gemeenschap in 1951, Unie in 1992 – duidt erop dat ze zich, misschien huns ondanks, van een overgang bewust waren. Ze markeerden een cesuur.

De figuur van de *rite de passage* spoort aan de opeenvolgende vormen van Europese gezamenlijkheid als één sequentie te zien. Ze helpt begrijpen waarom het binnentreden van de historische stroom door de Europese gezamenlijkheid geen

kwestie van voor ('natiestaten') en na ('federatie') is, maar een kortere of langere periode tussen de oude en een nieuwe status nodig heeft. Ze wijst bovendien op de bijzondere aard en functie van deze tussenperiode en helpt deze te identificeren als het Europa van de Gemeenschap. Voor wie Turners karakterisering van de drempelmensen leest, lijkt het haast alsof de Europese stichters, die hun verband in de zomer van 1950 op Duits voorstel *Gemeinschaft* doopten, met deze parallellen speelden. Zij wierpen naar eigen zeggen de nationale egoïsmes af en traden binnen in een ruimte voor gemeenschapszin. – Alleen had niemand hun verteld dat het een drempelwereld was.

Centraal in dit deel staan de vormveranderingen van Europa in relatie tot gebeurtenissen in de buitenwereld. Die relatie was naar inhoud niet dwingend. Het bezoek van Vrouwe Fortuna bracht de Europese staten niet zomaar in het gelid. Soms zagen zij er een reden in tot gezamenlijk optreden naar buiten, soms gaf een van de lidstaten aan zo'n bezoek een heel eigen draai, bijvoorbeeld door een intern plan (versneld) erdoor te krijgen, soms deden de leden elk hun eigen ding en eindigde het in kabaal. Het is daarom even weinig zinvol elke buitenlandpolitieke ruzie tussen de lidstaten teleurgesteld te contrasteren met een federalistisch ideaal als bij voorbaat te stellen dat gezamenlijk optreden in de wereld gezien de historische last van de natiestaten tot mislukken is gedoemd. De feiten ontsnappen aan zulke sjablonen.

Wel kan dankzij een blik over zestig jaar de Europese omgang met het lot in vier grote stappen worden geduid. Eén: zes staten benutten de ravage na hun zelfvernietiging uit de jaren 1914–1945 alsmede Fortuna's naoorlogse verschijning als Russische dreiging om samen iets nieuws te scheppen. Twee: de verleidelijke gedachte vatte post dat men tegen toekomstig bezoek goed beschermd was, of dat men zelfs geen bezoek meer hoefde te verwachten. Drie: Fortuna meldde zich toch. Vier: men ging zich als gezamenlijkheid serieuzer voorbereiden op haar komst. (Daarna meermaals herhaling van stappen drie en vier.) Het voorlopig laatste bod van de lidstaten ter voorbereiding op een klopp op de deur is een tafel waar alle regeringsleiders zich verzamelen, met vaste tafelheer.

Iets minder kort samengevat valt het aldus te zeggen. Ten eerste: de impact van geopolitieke verhoudingen en afwegingen woog zwaar bij de oprichting van de Gemeenschappen. Dit primaat van de politiek over de economie werd door de belangrijkste spelers erkend. Het duidt erop dat men aan de politieke betekenis van het samenzijn minstens zoveel belang hechtte als aan de economische regels. Deze betekenis was evenwel deels in de toekomst gelegd. Het stichtingspact bevatte een dubbele *telos*: de kring van Zes zou uitgroeien tot politieke orde en ooit het hele continent omvatten.* Behalve een feit was Europa een verwachting.

Ten tweede: de gezamenlijkheid was oorspronkelijk niet goed uitgerust om op de wisselvalligheden van het lot te reageren. In een buitenlandse politiek was niet voorzien. Deze scheen de meeste staten mogelijk, wenselijk noch noodzakelijk. De Europese instellingen hielden zich in beginsel bezig met *low politics*. Hun in het verdrag gegeven taak behelsde wel rechtstreeks contact met de buitenwereld, bijvoorbeeld in de handelspolitiek of later de ontwikkelingshulp, maar de krijtlijnen rond deze bevoegdheden werden door de lidstaten streng bewaakt. Voor de *high politics* verlieten de Zes zich alle op de Amerikaanse paraplu, die hen uit de storm hield. (Alleen Frankrijk deed graag of het die niet nodig had en speelde vaak dubbel spel.) Het gevaar van een nieuwe Frans-Duitse oorlog scheen te wijken, de Russen werden buiten de deur gehouden door de Amerikanen met de Navo. Men was weinig alert op nieuwe

* De kracht van dit dubbele *telos*, hoewel voor sommige stichterstaten zelf mettertijd verflauwend, moet niet worden onderschat. Het eerste aspect raakte zodanig verweven met het functioneren van de gezamenlijkheid en het tweede aspect appelleerde zo sterk aan de hoop van Europese niet-leden dat het tot op heden doorwerkt.

gedaanten waarin de Fortuin kon verschijnen. Bij sommigen in de binnensfeer leefde zelfs de hoop dat men uit de stroom van de tijd kon stappen, dat het 'nieuwe Jeruzalem' nabij was.²⁰⁹ Andere politici kozen voor wachten omdat ze geen alternatief zagen. Zij speelden op tijd.

Ten derde: het was de kloep op de poort door Europese niet-leden die de lidstaten deed beseffen dat ze, tenminste vanwege die poort, naar buiten toe één machtspolitiek blok waren. Zo'n ervaring deden de Zes op in 1961, toen de Britten aanklopten. Groter en onverwacht was de schok van de Val van de Muur (1989), toen de ietwat vergeten oostelijke helft van het continent zich in de wachtkamer van de Twaalf meldde. De verhouding tussen het continent als geheel en hun kring dwong de lidstaten tot een politisering van hun verband. Sommigen deden met tegenzin mee, maar ze ontkwamen er niet aan.

Ten vierde: om de roep van de buitenwereld te kunnen beantwoorden droegen de lidstaten hun politieke stem *niet* over aan de instellingen in de binnensfeer. In plaats daarvan vonden ze na vele aarzelingen en onderlinge aanvaringen andere wegen om een 'namens Europa' mogelijk te maken. De regeringsleiders pleegden ongevraagd een machtsgreep en gaven gestalte aan de tussenwereld van de leden. In hun eigen sfeer, buiten het verdrag om, organiseerden ze Toppen van regeringsleiders (enkele malen vanaf 1961), institutionaliseerden ze deze tot Europese Raad (1974), belastten ze dit forum na de Val van de Muur – in de daartoe opgerichte Unie – met verantwoordelijkheid over buitenlandse politiek (1992) en pogen ze het een permanente voorzitter te geven (sinds 2003). Zo groeide de tafel van de regeringsleiders uit tot drager van de Europese hoge politiek. Alleen van deze tafel *kan* iemand opstaan om uit naam van allen tot het Witte Huis of het Kremlin te spreken.

Een recente episode toont hoe de Europese toptafel kan werken en maakt zo enkele ontwikkelingslijnen uit dit deel zichtbaar.

Toen in de zomer van 2008 Vrouwe Fortuna de Kaukasus bezocht en er een oorlog uitbrak tussen Georgië en Rusland bekleedde de Franse president Sarkozy het voorzitterschap van de Europese Raad. Hij deed het voorbereidende werk van zijn voorgangers eer aan en gebruikte de tafel als springplank voor Europese *virtù*. Al vier dagen later, op 12 augustus, vloog de president met zijn minister van buitenlandse zaken naar Moskou en Tblisi om een staakt-het-vuren tot stand te brengen. Daar viel op af te dingen, maar tenminste werd voorkomen dat het Russische leger de Georgische hoofdstad innam, zoals de troepen van zins waren. Binnen een maand had het Kremlin het leger teruggetrokken.

Dit begon op Europese *high politics* te lijken. De Unie trad als bemiddelaar op in een zaak van oorlog en vrede. De lidstaten maakten een oorlog in de achtertuin tot een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Vanzelfsprekend was dat niet. In 1995 was het de Amerikaanse luchtmacht die de burgeroorlog in Bosnië beëindigde, over de toekijkende Europese hoofden heen. Bovendien vond de bemiddeling in het Russisch-Georgische conflict plaats zonder, en feitelijk tegen, de Amerikanen. Georgië was gefinancierd en militair geadviseerd, zo niet opgestoot door Washington.

Men kan tegenwerpen dat Sarkozy door het Kremlin alleen serieus werd genomen als Fransman en niet als Europeaan. Inderdaad heeft Frankrijk een behoorlijk leger en is het permanent lid van de Veiligheidsraad. De Sloveense premier, die het half jaar ervoor de Europese Raad voorzat, zou waarschijnlijk geen staakt-het-vuren uit Moskou hebben weggesleept. Maar omgekeerd zou Sarkozy als louter Fransman minder sterk hebben gestaan dan nu hij 'namens Europa' sprak.

Wat dit in de praktijk betekende? Van tevoren, op 11 augustus, belde hij met bondskanselier Merkel in Berlijn en met eerste-minister Brown in Londen; op medewerkerniveau was er contact met de collega-leiders in Madrid, Rome en

Warschau.²¹⁰ Na afloop volgde een vergadering van de 27 ministers van buitenlandse zaken, later een speciale top van regeringsleiders. In een tweede bezoek aan Moskou en Tblisi, in september, was Sarkozy onder meer vergezeld van Europees buitenlandwoordvoerder Solana en Commissievoorzitter Barroso. Sarkozy sprak dus namens *beide*, namens de oude staat Frankrijk én machtsblok Europa.

Zoals zijn voorgangers als vanzelfsprekend 'la France' zeiden als 'ik' bedoelden, zo kreeg Sarkozy na zijn Moskoutrip de overtreffende trap te pakken. 'Europa heeft gehandeld, Europa heeft gesproken', herhaalde hij jubelend op persconferenties en in toespraken.²¹¹ Het had zich volgens hem als *body politic* gedragen.

Een woord tot slot over de politieke grondmotieven van de drie belangrijkste Europese (lid)staten sinds 1945, die door het hele betoog heen werken. Frankrijk zoekt in Europa een reïncarnatie van zichzelf. Duitsland zoekt (zocht) via Europa de verlossing na de schuld. Groot-Brittannië zoekt 'een stoel aan de tafel', zodra die er staat. Weliswaar zijn deze motieven bekend, maar ze waren in samenhang beslissend voor de uitkomst, voor de verdeling van de Europese politiek over handelingssferen.

Frankrijk was de initiator. Nadat na 1945 zijn rol als wereldmacht was uitgespeeld ging het Europa gebruiken als hefboom. Alleen dankzij Europa kon het nog 'vrij zijn', wat in Parijs betekent: ons lot in eigen handen hebben, kunnen spreken en handelen, verantwoordelijkheid tonen voor onze situatie – *speler* zijn. Daarbij past het niet een militaire vazal van Washington te zijn of onder het monetaire juk van de Bundesbank te leven. Deze hoogvliedende gedachten kregen vorm in heel concrete, vernuftige plannen. Parijs bouwde aan een *Europe à la française* met een politieke wilskracht, ambtelijke discipline, oog voor lange termijn en diplomatiek argumentatievermogen waaraan de partners (Londen misschien uitgezonderd) in de verten niet konden tippen. De hefboom werkte dankzij een stevig begin van Europese eenheid én vervolgens de weigering in dat grotere geheel te worden opgelost, Schuman én De Gaulle.* Toen de Gemeenschap eenmaal stond, slaagde Parijs erin de *tussensfeer* van de lidstaten vorm te geven, waar geschiedenis en recht, nationale macht en Europese eenheid elkaar vinden. Op het platform van regeringsleiders voelt elke Franse president zich in zijn element.

Duitsland was in 1945 de paria onder de naties, bezet, schuldig en verdeeld. Vanaf Adenauer gebruikte het Europa voor zijn politieke en morele vrijkoping: terugkeerp pad naar het vrije statenconcert én project voor een betere wereld. (Behalve met goed gedrag werd de schuld ook met geld afbetaald; Duitse afdrachten vulden de Europese kas.) In geopolitiek opzicht had Bonn Washington nodig, maar ook Parijs. Alleen uit Amerika kon het hulp verwachten tegen Rusland, dat Oost-Duitsland in de greep had; dit was een existentiële afhankelijkheid. Maar alleen Frankrijk bood het verlossende kader 'Europa'. De spanning tussen Washington en Parijs, soms ook in Bonn voelbaar, werd onder meer opgelost dankzij een voorkeur voor de Europese *binnensfeer*. Europa eerder als idee dan als machtsblok. De opwekking van het Europese Parlement kwam de (potentieel) volkrijkste lidstaat bovendien niet ongelegen. Na de Duitse eenwording in 1990 raakte het verlossingsmotief uitgewerkt. Maar ook nu het de grootste en in veel opzichten machtigste lidstaat is geworden, blijft Duitsland terughoudend deze macht opzichtig te doen gelden ten opzichte van zijn partners en burens. De herinnering aan Auschwitz blijft.

* 'L'Europe, ça sert à quoi?', aldus De Gaulles ooit in een beknopte uiteenzetting van dit motief: 'ça doit servir à ne se laisser dominer ni par les Américains, ni par les Russes. À six, nous devrions pouvoir arriver à faire aussi bien que chacun des deux super-grands. Et si la France s'arrange pour être la première des Six, ce qui est à notre portée, elle pourra manier ce levier d'Archimède. Elle pourra entraîner les autres.' Om tegen zijn woordvoerder met ietwat overspannen verwachting te besluiten: 'L'Europe, c'est le moyen pour la France de redevenir ce qu'elle a cessé d'être depuis Waterloo: la première au monde.' (De Gaulle, 22 augustus 1962, in: Alain Peyrefitte, *C'était De Gaulle*, I, Parijs 1994, 158-159)

Groot-Brittannië had Europa in 1945 niet nodig als projectiescherm voor vrijheidsdrang of metafysische zorgen. Het adagium in Londen bleef: 'Wij hebben geen vrienden, alleen belangen.' Wel verloor het land door de vernietiging van het Europese statenconcert en de overmacht van Amerika in de Atlantische wereld zijn diplomatieke lievelingsrol van *European balancer*. Pas toen er een Europese tafel stond, vreesde het dat daar Britse belangen werden geschaad of zouden moeten worden verdedigd. Uitsluiting kan Londen slecht verdragen; het Europese grondmotief is 'a seat at the table'. Sinds 1956 leeft het in een welgemutste onderschikking van het Amerikaanse gezag. Met Frankrijk deelt het een onwil jegens de emancipatie van de binnensfeer. Sinds de toetreding houdt elke regeringspartij vast aan de Europese stoel, maar wil de oppositie soms terug eruit, de vrije buitensfeer in.

Europese beweging kwam als bekend niet uit Londen, maar ontstond alleen als Frankrijk en Duitsland samen iets op touw zetten. Daarbij was sinds 1974 meermaals de rolverdeling dat Parijs de tussensfeer van leden nader gestalte gaf en Bonn/Berlijn (ook) de binnensfeer versterkte. Derhalve bood Frankrijk van de grote drie de beste voorbereiding op historisch bezoek. Waar immers kan Vrouwe Fortuna een politiek Europa treffen? Niet in de buitensfeer; daar bestaat het niet. Niet in de binnensfeer; die is redelijk beschut. Nee, de Fortuin treft de gezamenlijkheid vooral in de tussensfeer. Daar vinden de bomaanslagen, monetaire schokken of ontslaggolven plaats die het gezamenlijke weefsel bedreigen. Wil een Europa als *body politic* in de stroom van de tijd stappen, dan moet het in die sfeer handelingsvermogen en verantwoordelijkheid kunnen tonen.

Is het resultaat, de Europese Raad uitgegroeid tot voorname drager van de Europese politiek, dus het product van een Frans complot? Dat is te simpel. Weliswaar is Frankrijk al sinds De Gaulle bezig over Europa's stem in de wereld te drammen en zijn zin door te drukken, maar op zichzelf zou dat niet genoeg zijn – zeker niet in een Unie van 27. Parijs had mede succes omdat het het beste *scenario* inbracht. De Europese staten merken dat hun gezamenlijkheid zich niet oneindig aan de wisselvalligheden van het lot kan onttrekken. Alleen de tijd kon en kan dit inzicht brengen. De regeringen van de lidstaten ervaren (veel sterker dan hun bevolkingen) dat het lot steeds minder op hun eentje te weerstreven is. De rol van Frankrijk was kortom deze: tegen heug en meug van de partners heeft het in zestig jaar iets van zijn verlangen een speler te zijn overgebracht op de kring van lidstaten.